

PIOTR KRASNY
Kraków, Instytut Historii Sztuki UJ

PRZYCZYNEK DO BIOGRAFII JANA DE WITTE

Wydana ostatnio drukiem książka Zbigniewa Hornunga o Janie de Witte (1709-1785)¹ uświadamia nam ubóstwo naszej wiedzy o działalności tego architekta na polu sztuki. Znany dorobek de Wittego obejmuje zaledwie kilka dzieł, których autorstwo znajduje potwierdzenie w przekazach archiwalnych (górną kościół karmelitów bosych w Berdyczowie, kościół Bożego Ciała we Lwowie, gmach komendantury i koszary w Kamieńcu Podolskim, tymczasowa drewniana kaplica w Poczajowie, prace przy pałacu Lubomirskich we Lwowie) lub może być wywiedzione z analizy form architektonicznych (kościół św. Marii Magdaleny we Lwowie, pałac Lubomirskich w Równem). Takie określenie *oeuvre* de Wittego wydaje się dalece niepełne, jak na architekta, który chlubił się w roku 1783, że zaprojektował *osiemnaście kościołów oprócz drobniejszych stojących i innych domów*². Hornung sugeruje, iż naszą wiedzę o tym architekcie może rozszerzyć kwerenda w aktach miejskich i grodzkich Kamieńca Podolskiego. Owe dokumenty są jednak przechowywane w Archiwum Historycznym w Kijowie³, co utrudnia dostęp do nich polskim badaczom. Sądzę zatem, że warto opublikować każdą informację archiwalną, dotyczącą Jana de Witte.

W Archiwum Potockich z Krzeszowic zachował się list wysłany przez tego architekta 30 czerwca 1763 r. z Kamieńca do Marianny z Kąskich Potockiej: *Wielmożna Moja Dobrodzi[ej]ko. Na samym wyjeździe do Kupina zapadł mnie list Wielmożnej] Pani Dobrodzi[ej]ki, zatem bardzo że odmienić nie mogę moyey podróży, bo sam pilny interes widzenia się z przez[acnym?] Wielmożnym] Podkomorzym Podolskim y blisko tygodnia przydzie mi się zabawić. Zaczynam powróciwszy, gdy mam być w Czortkowie dla omówienia fabryki, tedy zapewne na Krzywczę wyboczę, abym sam dostatecznie wyexaminował to miejsce y co będę mógł poradzić, a teraz z moją żoną z naygłębszym re-*

*spektem się kłaniam y usługam się W[ielmożnej] Pani Dobrodzi[ej]ki [polecam?] nayniższy sługa, Jan Witte*⁴.

Przytoczony list nie informuje nas dosłownie o żadnej "fabryce" prowadzonej przez de Wittego, pozwala jednak przypuszczać, że artysta ten brał udział w jakichś pracach budowlanych w Kupinie oraz przynajmniej zamierzał podjąć takie prace w Czortkowie i Krzywczach. W dalszych rozważaniach spróbuję wskazać budowle, do których mogłyby się odnosić słowa listu. Będą to wskazania czysto hipotetyczne, zarówno ze względu na zły stan zachowania i skromną dokumentację ikonograficzną podolskich zabytków, jak i na trudności w wyróżnieniu w znanych dziełach de Wittego form charakterystycznych dla indywidualnego stylu tego artysty⁵.

Ku p i n. Podkomorzy podolski Aleksander Stadnicki w 1741 r. ufundował w Kupinie klasztor karmelitów bosych. Kamień węgielny pod tamtejszą świątynię położono w roku 1747, inicjując budowę zespołu klasztorowego ciągnącą się do lat dwudziestych dziewiętnastego wieku⁶. *Interes widzenia się* de Wittego ze Stadnickim (o ile dotyczył prac budowlanych) był zapewne związany właśnie z tą fabryką. Warto zaznaczyć, że już od 1737 r. de Witte pracował dla karmelitów bosych, wznosząc dla nich górną kościół w berdyczowskim sanktuarium⁷.

Kościół i klasztor w Kupinie nie zachował się najprawdopodobniej do naszych czasów⁸. Nie zdołałem także znaleźć żadnych materiałów ikonograficznych odnoszących się do tych budowli. Pewne wyobrażenie o ich wyglądzie daje tylko opis z roku 1820⁹, zinterpretowany w pracach Benignusa Józefa Wanata i Marii Brykowskiej¹⁰.

Ustalili oni, że kupiński kościół był jednonawową budowlą na planie krzyża łacińskiego, w której przeszło skrzyżowania zostało zasklepienie kopułą. Chóry zakonne usytuowano w nim za ołtarzem oraz z boku prezbiterium nad zakrystią. Bryłę świątyni wzbogacały dwie wieże, związane w bliżej nieokreślony sposób z jej

fasadą. Wewnętrzne elewacje nawy i prezbiterium zostały podzielone przy pomocy korynckich pilastrów, wspierających gzyms mocno wyłamany nad ich głowicami. Klasztor był niewielkim piętrowym budynkiem, przylegającym do świątyni.

Z przytoczonych ustaleń wynika, że kościół w Kupinie został wzniesiony na planie charakterystycznym dla karmelitańskich świątyni i nie wyróżniał się niczym szczególnym spośród polskich kościołów tego zakonu¹¹. Nie jest więc możliwe wyjaśnienie, na czym polegał udział de Wittego w jego budowie.

Czortków. Zdaniem autorów katalogu zabytków Ukrainy w wieku XVIII dokonano przekształcenia południowo-zachodniego skrzydła zamku Potockich w Czortkowie, polegającego na zamianie baszt w ryzality, pomiędzy które wbudowano taras widokowy¹². Za takim datowaniem tej przebudowy przemawiają zarówno jej formy architektoniczne (sklepienia żaglaste sal parteru w ryzalitach¹³), jak i dzieje czortkowskiego zamku.

Rezydencja ta została założona na początku XVII w. przez Golskich, około połowy tego stulecia przeszła w ręce Potockich, a po roku 1676 znalazła się w granicach Turcji. Była ona stosunkowo silnie ufortyfikowana, co umożliwiło kilkakrotne podjęcie jej obrony podczas toczonych na Podolu wojen. Po traktacie karłowickim (1699) zamek czortkowski stał się powtórnie własnością Potockich¹⁴, a stopniowe unormowanie stosunków polsko-tureckich pozwoliło na rezygnację z jego obronnej funkcji.

Można przypuszczać, że na przebudowę zamku zdecydował się mąż Marii z Kątskich, Eustachy Potocki, podejmujący liczne prestiżowe fundacje artystyczne (m. in. pałac w Radzynie, wewnątrz pałacu Brühlów–Potockich w Warszawie, zabudowa Mariensztatu)¹⁵ i właśnie tę "fabrykę" miał omówić z nim (a może z jego żoną?) Jan de Witte w lecie 1763 r. Przy takim założeniu, prace w Czortkowie byłyby prowadzone mniej więcej w tym samym czasie, co podjęta w roku 1764 przebudowa skrzydła od strony Wisły Zamku Królewskiego w War-

szawie (Jakub Fontana, Victor Luis), podczas której planowano dostawić do wschodniej elewacji tej budowli rozległy taras¹⁶. Na projekcie przebudowy warszawskiego zamku autorstwa Fontany (1766) taras ten jest wciśnięty między wydatne ryzality¹⁷, tak jak w podolskiej rezydencji Potockich, co może sugerować jakieś powiązania obu tych budowli. Taką sugestią zdają się potwierdzać zachowane w Archiwum Roskim listy różnych osób do Marii Potockiej z roku 1766, relacjonujące dokładnie prace budowlane na Zamku Królewskim¹⁸.

Od końca XVIII w. zamek w Czortkowie zaczął popadać w ruinę¹⁹. Proces jego destrukcji przerwał dopiero remont przeprowadzony na początku wieku XX²⁰. W południowo-zachodnim skrzydle zamku całkowitemu zniszczeniu uległy niestety dachy, przykrycia sal pierwszego piętra oraz podziały i detal architektoniczny zewnętrznych elewacji²¹. Zniszczenia te wykluczają podjęcie analizy stylistycznej, która mogłaby zweryfikować przedstawione wyżej hipotezy. Można mieć nadzieję, że pierwotny wygląd został utrwalony na rysunkach z Biblioteki Pawlikowskich (1. 3057, 3058)²², znajdujących się obecnie w zbiorach ukraińskich²³.

Krzywcz były ośrodkiem dóbr, które Maria z Kątskich wniosła w posagu Eustachemu Potockiemu w roku 1741²⁴. Na wschód od tego miasta znajdował się założony w pierwszej połowie XVII w. zamek, zaliczony przez Aleksandra Czotowskiego do okazalszych zamczków podolskich. W drugiej połowie XIX w. rozebrano jednak niemal całą budowlę, pozostawiając tylko dwie baszty, łączącą je kurtynę i budynek bramny²⁵. Tak jak w Czortkowie, na ich zewnętrznych elewacjach nie zachowały się podziały i detal architektoniczny²⁶.

W ruinach zamku nie można wyróżnić elementów pochodzących z XVIII w. choć budowla ta potrzebowała z pewnością naprawy po walkach toczonych o nią w poprzednim stuleciu. Nie jest więc możliwe rozstrzygnięcie, czy Jan de Witte tylko *examinował miejsce*, czy też podjął w Krzywczach jakieś prace budowlane.

Przypisy

1. Z. HORNUNG, *Jan de Witte. Architekt kościoła dominikanów we Lwowie*. Red. J. Kowalczyk. Warszawa 1995.
2. Ibidem, s. 59.
3. Ibidem, s. 60.
4. Archiwum Państwowe w Krakowie – Sekcja na Wawelu, Archiwum Potockich z Krzeszowic, sygn. 3223: *Listy różnych osób do Marii z Kątskich Potockiej*, list XX 1/26.
5. Motywy architektoniczne zastosowane przez de Wittego w kościele dominikanów we Lwowie należą do form używanych powszechnie przez architektów działających w XVIII wieku we Włoszech i na terenach monarchii Habsburgów (por. A. MIŁOBĘDZKI, *Wiedeńskie kościoły centralno-podłużne a późnobarokowa architektura ziem polskich*. "Rocznik Historii Sztuki" XVI, 1987 s. 290-291.

PRZYCZYNEK DO BIOGRAFII JANA DE WITTE

6. J. WANAT, *Zakon karmelitów bosych w Polsce. Klasztory karmelitów i karmelitanek bosych 1605-1973*. Kraków 1979 s. 537.
7. HORNUNG, o. c., s. 47-49.
8. Kościół i klasztor w Kupinie nie są wymienione w tomie katalogu zabytków Ukrainy obejmującym Podole (*Pamiętniki gradostroitel'stwa i architektury Ukrainy SSR*. Kiew 1986, t.4.)
9. Biblioteka PAN w Krakowie, rkps nr 1973: *Materiały do historii wsi, miast i klasztorów w Polsce z lat 1331-1821, Opisanie kościoła parafialnego oraz klasztoru kupińskiego co do jego stanu i funduszów dnia 31 sierpnia roku 1820 sporządzone*, k. 183-196.
10. WANAT, o. c., s. 537-539; BRYKOWSKA, *Studia nad architekturą baroku. Układy przestrzenne kościołów karmelitów bosych*. "Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej. Budownictwo" 87: 1984 s. 63, 73 i 75; też, *Architektura karmelitów bosych w XVII-XVIII wieku*. Warszawa 1991 s. 112, 121.
11. Układ przestrzenny karmelitańskich świątyń zbliżonych kształtem do kościoła w Kupinie omawia Brykowska (*Studia nad architekturą baroku...*, s. 59-63, 73, 75; *Architektura karmelitów bosych...*, s. 110-112, 120-121).
12. *Pamiętniki...*, s. 89.
13. A. CZOŁOWSKI, *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*. "Teki Konserwatorska Galicji Wschodniej". 1: 1882, fig. 4 na s. 77.
14. *Ibidem*, s. 77-78.
15. A. BARTCZAKOWA, *Jakub Fontana architekt warszawski XVIII wieku*. Warszawa 1970, passim: Z. CHYRA-ROLICZ, *Gospodarka*. [W:] *Warszawa w wieku Oświecenia*. Red. A. Zahorski, Wrocław 1986 s. 92.
16. BARTCZAKOWA, o. c., s. 214 i n.
17. *Ibidem*, il. 98 na s. 220.
18. *Ibidem*, przypisy 27, 39 i 42 na s. 261.
19. CZOŁOWSKI, o. c., s. 78.
20. *Pamiętniki...*, s. 89.
21. Czortkowski zamek w takim stanie ukazują fotografie w: T. KUNZEK, *Przewodnik po województwie tarnopolskim*. Tarnopol [b. d.], il. na s. 215; A. CZOŁOWSKI, B. JANUSZ, *Przeszłość i teraźniejszość województwa tarnopolskiego*. Tarnopol 1926, tabl.; XVI.
22. CZOŁOWSKI, o. c., s. 78.
23. Rysunków tych nie ma wśród 1627 rysunków z kolekcji Przeździeckich umieszczonych po drugiej wojnie światowej w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (M. GRONSKA, M. OCHONSKA, T. SOLSKI, *Zbiory Pawlikowskich*, Katalog. Wrocław 1960).
24. B. GROSFELD, *Potocki Eustachy*. [W:] *Polski Słownik Biograficzny*. T. 27/4, Wrocław 1983 s. 804 i 806.
25. CZOŁOWSKI, o. c., s. 87.
26. Ruiny zamku w Krzywczach ukazują fotografie ze Zbiorów Graficznych Biblioteki Jagiellońskiej (sygn. IF 8731-8734) oraz fotografie reprodukowane w: KUNZEK, o. c., il. na s. 225; CZOŁOWSKI, JANUSZ, o. c., tabl. XX.

Piotr Krasny

A CONTRIBUTION TO THE BIOGRAPHY OF JAN DE WITTE
Summary

Jan de Witte (1709-1785) occupies an important place in the history of Polish architecture as the creator of the Dominican Church in L'vov and a number of other distinguished buildings in the crown lands of Ruthenia. However, part of his artistic output has not been identified. A letter written by de Witte, discovered at the Wawel State Archives in Kraków, has provided information on the architect's presence in Chortkov (Czortków), Kshivchi (Krzywczy) and Kupin (Kupin) in Pod-

olia in the year 1763. In the first of these two towns it would seem likely that de Witte was responsible for extensions made to the castles belonging to the Potocki family, while in Kupin he ran the 'factory' in the monastery and church of the Barefooted Carmelites. The castles were to unfortunately fall into a state of dilapidation, while the monasterial complex at Kupin was destroyed by the Soviet authorities.

Translated by Peter Martyn